

Roman Darowski

Andrzej Nowak SJ (1570—1629), profesor filozofii w Akademii Wileńskiej

---

Studia Philosophiae Christianae 18/2, 71-88

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROMAN DAROWSKI SJ

ANDRZEJ NOWAK SJ (1570—1629), PROFESOR FILOZOFII W AKADEMII WILEŃSKIEJ

W dotychczasowej literaturze istnieją o Nowaku jedynie krótkie wzmianki¹. Zawarte w nich informacje są ogólnikowe, nierzadko sprzeczne między sobą, niedokładne, a niektóre z nich — jak się okazuje — wprost błędne. Żadna z nich nie wspomina o jakiegokolwiek jego spuściznie filozoficznej.

Poniższy artykuł pragnie odtworzyć koleje życia Nowaka, głównie na podstawie współczesnych mu źródeł rękopiśmiennych, przechowywanych w Centralnym Archiwum Jezuitów w Rzymie (*Archivum Romanum Societatis Iesu*; skrót: ARSI). Dotarcie zaś do niektórych przynajmniej jego pism pozwoliło na przedstawienie jego poglądów filozoficznych i ich charakterystykę.

BIOGRAFIA

Andrzej (Jędrzej, Andreas, Andrius) Nowak (Novatius, Novacius, Nowak, Nowacki, Nowaciusz, Nowacyusz, Nowacius,

¹ J. Brown, *Biblioteka pisarzy Asystencji Polskiej Towarzystwa Jezusowego*, Poznań, s. 301; De Backer-Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. V, Bruxelles-Paris 1894, kol. 1831; Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XVII, s. 318 (pod: Grącki Jędrzej Rawicz); A. Kojalowicz Wijuk, *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium*, Vilnae 1650, s. 126; *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*, t. 19, Warszawa 1865, s. 555; S. Rostowski, *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem*, recogn. J. Martinov, Parisiis-Bruxellis 1877, s. 286, 415, 416, 418, 434, 466; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 1, Lwów 1900, s. 256 (Jędrzej Nowak); t. 2, Lwów 1901, s. 584 (Jędrzej Nowacki), s. 642 (Jędrzej Nowak); t. 4, Kraków 1905, s. 51 (Jędrzej Nowacyusz), s. 76 (Jędrzej Nowacki); t. 4, cz. 2, Kraków 1904, s. 837 (Jędrzej Nowaciusz), s. 910 (Andrzej Nowacki); *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 29—30, Warszawa 1913, s. 80; R. Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*, Vilnius 1975, s. 393, 456; *Vilniaus universiteto istorija 1579—1803* (praca zbiorowa), Vilnius 1976, s. 109; H. Wisner, *Najjaśniejsza Rzeczpospolita*, Warszawa 1978, s. 154; M. Kosman, *Protestanci i kontrreformacja*, Wrocław 1978, s. 103, 110 (w przypisach).

Novak, Novakas, Novacijuś) urodził się w Wilnie w rodzinie mieszczańskiej prawdopodobnie w 1570 roku². Do pierwszego roku retoryki włącznie kształcił się w Akademii Wileńskiej. Do Towarzystwa Jezusowego wstąpił w grudniu 1585 r. lub (według świadectwa katalogu trzyletniego z 1628 r.) 3 maja tegoż roku i w Wilnie odprawił półroczny tylko (lub roczny) nowicjat. Dnia 10 V 1586 r. przybył do Poznania³, gdzie przez rok uzupełniał retorykę i gdzie w 1587 r. złożył pierwsze śluby zakonne. W latach 1587—1590 studiował w Poznaniu filozofię pod kierunkiem Jana Kleina SJ⁴. Kurs filozofii prowadzony przez Kleina zakończył się już w lutym 1590 r., a Nowakowi na kilka miesięcy zlecono nauczanie w klasie infimy. Pracę dydaktyczną w różnych klasach szkół niższych i średnich w Poznaniu (gramatyka, syntaksa, poetyka, retoryka) kontynuował do r. 1594, kiedy to został skierowany na studia teologiczne do Akademii Wileńskiej, które odbywał w latach 1594—1598. Pod koniec teologii — prawdopodobnie w 1597 r. — przyjął święcenia kapłańskie. Z charakterystyki pochodzącej z tego okresu dowiadujemy się, że Nowak miał temperament choleryczno-sangwiniyczny, dobre zdolności i trafny sąd. Uważano, że nadaje się m. in. do pracy kaznodziejskiej i nauczania filozofii i teologii⁵. W r. 1598/99 odbył w Rydze tzw. trzecią probację, czyli roczne studium prawa zakonnego i duchowości ignacjańskiej. Bezpośrednio po-

² Źródłami do biografii Nowaka są przede wszystkim zachowane w ARSI katalogi roczne (*breves*) Prowincji Polskiej, a następnie Litewskiej z lat jego pobytu w zakonie (Pol. 43 i Lith. 6) oraz tzw. katalogi trzyletnie (*triennales*): *Catalogus primus personarum Coll. Posnan.*, 1587 (Pol. 6, f. 121^v), 1590 (Pol. 7^{II}, f. 105^v—106), 1593 (tamże, f. 164^v); *Primus cat. Coll. Vlnensis*, 1597 (Pol. 7^I, f. 208^v), 1599 (tamże, f. 278^v), 1603 (Pol. 7, f. 323^v), 1606 (Pol. 8, f. 8); *Cat. primus et secundus Domus Professae Vlnensis*, 1628 (Lith. 7, s. 9, nr 1). Por. także katalogi trzyletnie z lat 1611, 1614, 1619, 1622 i 1625 (Lith. 6). Zob. nadto następne przypisy biograficzne. — Dane zawarte w większości katalogów trzyletnich wskazują na to, że Nowak urodził się w 1570 r. Nie dają one jednak całkowitej pewności, gdyż nie wymieniają roku urodzenia, lecz jedynie to, ile w danym roku miał lat. Tu i ówdzie dane te są niespójne. — Mikrofilmy lub fotokopie wymienionych w tym artykule źródeł biograficznych znajdują się w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie.

³ *Acta et historia Coll. Posnan. S. I., 1574—1606*, Warszawa, Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, rkps 440, f. 165^v.

⁴ Na temat Kleina zob. R. Darowski, *Jan Klein SJ (1556—1601), wykładowca filozofii w Poznaniu*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, 16 (1980) fasc. 2, 146—160.

⁵ *Secundus catalogus Coll. Vlnensis*, 1597, Wrocław, Ossolineum, rkps 96, s. 25.

tem, a więc od 1599 do 1603 r., wykładał filozofię w Akademii Wileńskiej. Prowadził jeden pełny, tj. trzyletni kurs filozofii i część (tj. jeden rok) drugiego. W tym też czasie uzyskał w Akademii Wileńskiej magisterium sztuk wyzwolonych i filozofii, które było wówczas równoznaczne z doktoratem; w połowie 1599 r. bowiem jeszcze go nie posiadał, ale już w 1602 r. występuje jako magister⁶. Dnia 1 I 1603 r. złożył uroczystą profesję 4 ślubów w kościele w Dworzyszczach koło Wilna, majątku należącym do kolegium wileńskiego⁷.

Z okresu pracy dydaktycznej Nowaka na katedrze filozofii w Akademii Wileńskiej udało mi się dotrzeć do drukowanego zbioru tez na dysputę z całości filozofii w 1602 r. oraz do rękopiśmiennych wykładów (dyktatów) z psychologii (*De anima*) i metafizyki, a także do komentarza do krótkich rozpraw psychologiczno-biologicznych Arystotelesa (*Parva naturalia*). Zostaną one szczegółowo omówione w dalszej części tego artykułu.

Po zakończeniu pracy dydaktycznej Nowak pozostał nadal w Kolegium Akademickim w Wilnie i przez następne lata pełnił obowiązki kaznodziei. Gdy w 1608 r. generał zakonu, Klaudiusz Aquaviva, zamienił warszawską rezydencję jezuitów na tzw. dom profesorów, Nowak zosotął pierwszym jego przełożonym, czyli propozytem (przy obecnej ul. Świętojańskiej), będąc równocześnie kaznodzieją. Tam właśnie wkrótce rozpoczęto budowę kościoła, którego kamień węgielny poświęcił bp poznański Andrzej Opaliński w zimie 1609 roku⁸. W latach 1611—1615 Nowak był rektorem Kolegium w Pułtusk. Gdy w 1610 r. spłonęło Kolegium Wileńskie, studentów kursu filozoficznego wraz z profesorami przeniesiono właśnie do Kolegium Pułtuskiego, które w 1611 r. liczyło łącznie 39 jezuitów i ponad 900 uczniów⁹. Dwa lata później, w sierpniu 1613 r., padło i ono ofiarą pożaru, który zniszczył wiele bu-

⁶ *Laureae academicae... in Alma Academia Vilmensi Soc. Iesu*, Rkps z Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, sygn.: Kurat. Wil. nr 3 (obecnie w depozycie Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, sygn.: F 2 — DC 1), s. 315. Zob. także omówione poniżej „*Theoremata philosophica... praeside R. P. Andrea Novatio... artium et philosophiae Magistro et Professore ordinario*”, Viłnae 1602.

⁷ *Professi*, ARSI, Germ. 4, f. 160—161 (własnoręcznie napisana formuła ślubów); *Assistentiae Germaniae Professi*, Germ. 188 (sub voce).

⁸ *Annuae litterae Prov. Lith.*, Domus Professa Varsav., 1609, 1610, 1611, ARSI, Lith. 38, f. 31—32^v, 45—47, 64 (historia domu, gdy Nowak był tam przełożonym).

⁹ *Annuae Prov. Lith. Anni 1611*, Coll. Pultov., ARSI, Lith. 38, f. 67—68.

dynków w mieście. Z pomocą kolegium pospieszył bp Marcin Szyszkowski, przeznaczając na ten cel przez cztery lata dochody z dóbr seminarium diecezjalnego. Przyrzekł nadto postarać się o plac pod budowę nowego gmachu kolegium. Dlatego pospiesznie przeprowadzono konieczne prace remontowe i już w listopadzie rozpoczęto nauczanie w szkołach¹⁰.

Wkrótce po zwolnieniu Nowaka z obowiązków rektora w Pułtusku przeniesiono go do Wilna, gdzie — należąc formalnie do tamtejszego Kolegium — od 1616 r. przez dziesięć lat był spowiednikiem i teologiem biskupa wileńskiego Eustachego Wołowicza. W tym też okresie — w trudnym do ustalenia terminie — pod nieobecność rektora, który uczestniczył w Kongregacji w Rzymie, przez pół roku Nowak pełnił obowiązki wicerektora Kolegium i równocześnie wicerektora Akademii Wileńskiej¹¹. Z biskupem Wołowiczem odbył w latach 1620—1621 dłuższą podróż po Italii i do Rzymu „ad limina”¹². Na początku 1627 r. został prepozytem Wileńskiego Domu Profesów i na tym stanowisku zmarł w Wilnie dnia 9 XI 1629 r., zaraziwszy się podczas posługiwania zapowietrzonym¹³.

Nowak należał do wybitniejszych jezuitów Prowincji Litewskiej w XVII wieku. Brał udział w wielu Kongregacjach najpierw jako członek Prowincji Polskiej, a po jej podziale — Prowincji Litewskiej T. J., m. in. w 1606 r. w Wilnie, w 1607 w Jarosławiu, w r. 1614 i 1615 w Wilnie. W 1611 r. w Braniewie podczas I Kongregacji nowo utworzonej Prowincji Litewskiej został wybrany delegatem na Kongregację Prokuratorów w Rzymie i brał w niej udział¹⁴. Nekrologi podkreślają jego wybitny talent kaznodziejski i rozległą wiedzę. Jego kazania zarówno w języku polskim, jak i łacińskim, które sumiennie przygotowywał na piśmie, odznaczały się erudycją

¹⁰ Zob. S. Załęski, dz. cyt., t. 4, s. 51.

¹¹ Zob. cyt. w przypisie 2 katalog trzyletni z 1628 r.

¹² Zob. katalogi roczne z lat 1620/21 i 1621/22, ARSI, Lith. 6; A. Nowak z Bolonii do generała Mucjusza Vitelleschi dnia 31 III 1620 r. Pol. 77—I (*Epistolae*), f. 59—59v; P. Rabikauskas (wyd.), *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. I, Romae 1971, s. 54 (przypis).

¹³ Katalog roczny z 1630/31 r., Lith. 6 (data śmierci).

¹⁴ *Liber ordinationum Prov. Pol. et Lith.* Wilno, Biblioteka Uniwersytecka, rkps F 3—2382, s. 279, 283, 289, 290, 291, 298, 303; *Congregationes Prov. Pol.*, Wien, Oesterr. Nationalbibliothek, Cod 11977, f. 170v, 183v.

¹⁵ J. Poszakowski, *De viris illustribus Prov. Lith. S. J.*, Kraków, Archiwum T. J., rkps 1536, s. 598; S. Rostowski, dz. cyt., s. 286, 434;

i elegancją stylu¹⁵. Poprzez nie zwłaszcza był jednym z szermierzy kontrreformacji. Według tychże nekrologów oraz według Browna i De Backera-Sommervogla zostawił wiele pism, które jednak pozostały w rękopisie, wśród nich książkę *De mirabilibus currentis saeculi*, do której piszącemu te słowa nie udało się dotrzeć.

SPUŚCIZNA FILOZOFICZNA

Spuścizna filozoficzna Nowaka, do której udało się dotrzeć, liczy dwie pozycje: drukowane tezy z całości filozofii oraz rękopis wykładów z psychologii i metafizyki.

1) TEZY Z CAŁOŚCI FILOZOFII

Theoremata philosophica ex omnibus philosophiae partibus, quae in Alma Academia Vilmensi propugnabit F. Andreas Grądzki, Ordinis F. Minorum S. Francisci de Observantia, praeside R. P. Andrea Novatio e Societate Iesu, Artium ac Philosophiae Magistro & Professore Ordinario. Disputabuntur in Gymnasio Universitatis Vilmensis. Mense Iulio, Die Horis — Vilnae, in Officina Typographica Societatis Iesu.

Anno instauratae Salutis M.DC.II, 4°, kart nie liczbowanych 12.

— Kraków, Biblioteka Czartoryskich, sygn.: 32096 I (kserogram tego egzemplarza znajduje się w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie). Jest to jedyny znany obecnie egzemplarz tego druku. Estreicher (t. XVII, s. 318) umieszcza ten druk pod nazwiskiem: Grącki Jędrzej X. (Grondzki) Rawicz.

Na odwrocie karty tytułowej znajduje się herb Karola Chodkiewicza (Kościeszka) i czterowerszowy epigram;

k. 2— 4^v: dedykacja Janowi Karolowi Chodkiewiczowi, miejsce i data: Vilnae, Pridie Idus Iulii M.DCII [14 VII 1602]

k. 5—11^v: *Theoremata philosophica*

Ex prima philosophia, tezy I—VI

Ex philosophia naturali, VII—XVIII

Ex libris de coelo et mundo, XIX—XXIII

Ex libris de ortu et interitu, XXIV—XXIX

Ex meteoris, XXX—XXXII

Ex libris de anima, XXXIII—XL

Laureae academicae, rkps cyt.; A. Kojalowicz Wijuk, *Miscellanea...*, loc. cit.

Ex mathematicis disciplinis, XLI—XLIV

Ex philosophia morali, XLV—XLVI

Ex philosophia civili, XLVII—XLVIII

Ex philosophia rationali, XLIX—L

k. 12: *Problematyka* (10 pytań z zakresu różnych dyscyplin)

k. 12^v: nie zadrukowana.

Jak wynika z powyższych danych, są to tezy z całości filozofii na końcu trzyletniego kursu, prowadzonego przez Andrzeja Nowaka, których pod jego kierunkiem bronił w publicznej dyspucie w Akademii Wileńskiej w lipcu 1602 r. bernardyn Andrzej Grądzki, późniejszy znany kaznodzieja (kilka jego kazań ukazało się drukiem; zob. Estreicher, XVII, 317—318).

Autorem tez — zgodnie z praktyką szkolną jezuitów — był Andrzej Nowak, który w latach 1599—1603 był jedynym profesorem filozofii w Akademii Wileńskiej¹⁶.

Informacja pisana ręcznie na karcie tytułowej świadczy, że egzemplarz z Biblioteki Czartoryskich w Krakowie był własnością Kolegium Jezuitów w Łucku (*Collegii Luceoriensis Soc. Jesu*).

2) RĘKOPIS WYKŁADÓW Z PSYCHOLOGII I METAFIZYKI

Są to notatki (dyktaty) z wykładów prowadzonych w Akademii Wileńskiej przez Andrzeja Nowaka w r. 1601/2; kodeks papierowy, format: 19,5×16 cm, kart 255, w tym kilka nie zapisanych, do s. 305 paginacja współczesna; całość foliowana później — ołówkiem, tekst w języku łacińskim, pismo jednej ręki, skryptor nie znany, oprawa pergaminowa współczesna.

— Warszawa, Biblioteka Narodowa, rkps sygn.: Akc. 2030.

Rękopis zawiera komentarz do traktatu Arystotelesa *O duszy* i do jego metafizyki oraz do *Parva naturalia*.

1. *In libros Aristotelis de anima commentarii*, k. 1—183;

2. *In libros Metaphysicorum Aristotelis*, k. 184—238^v;

3. *In Parva naturalia commentarius*, k. 240—255.

Psychologia dzieli się na dysputacje, a te niekiedy na części, i na kwestie. Dysputacje dotyczą następujących problemów: substancja duszy w ogólności, władze duszy w ogólności, dusza wegetatywna, dusza zmysłowa (tu obszernie o poznaniu

¹⁶ Por. na ten temat: R. Darowski, *Stan obecny i perspektywy badań nad filozofią w szkołach jezuitckich w Polsce (XVI—XVIII w.)*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, t. 24, 1978, s. 281.

zmysłowym oraz o zmysłach zewnętrznych i wewnętrznych), dusza rozumna, intelekt, władze pożądawcze.

Na k. 138 data: 22 Aprilis feria 2. 1602; na k. 144: 27 Aprilis mane die Sab. 1602; na k. 171: 18 Maii finis Sab. hora 9 An. 1602; na k. 178: 24 Maii feria 6. 1602. finis erat ante festum Pentecostes, immediate; na k. 181: Finis 31. Maii feria 6. 1602 mane hora 9; na końcu psychologii (k. 183) notatka: Finis impositus 31. Maii feria 6. a prandio hora 4 1602. Post festum Pentecostes. — Porównanie dat i objętości przerabianego wtedy materiału prowadzi do wniosku, że wykłady psychologii (*De anima*) rozpoczęły się prawdopodobnie po feriach Bożego Narodzenia i trwały — jak wynika z notatki — do końca maja 1602 r.

Tekst wykładów metafizyki również dzieli się na dysputacje, a te na kwestie. Dysputacje traktują m. in. o następujących problemach: natura metafizyki, istota i pojęcie metafizyki, przymioty bytu (jedność, prawdziwość, dobroć), typy podziałów w metafizyce (*De variis distinctionum generibus*), byt nieskończony i skończony, istota bytu skończonego, podłoże przypadłości, substancja stworzona, istota przypadłości i ich podział.

Na k. 211^v data: 28 iunii feria 6 a prandio 1602; k. 232^v: 15 Julii 1602; na k. 238^v informacja: Finis impositus 27 iulii die s. Pantaleoni sacro sabbato hora matutina 8. Anno 1602. Vilnae in Lituania a P. Andrea Novacio. — Z powyższych danych wynika, że wykłady metafizyki trwały tylko dwa miesiące: przez czerwiec i lipiec 1602 r.

Ostatnie dni lipca 1602 r. (k. 240—255) poświęcono dziełku *Parva naturalia* (*De memoria et reminiscentia, De somniis, De longitudine et brevitate vitae*, itd.).

POGLĄDY FILOZOFICZNE

Logika

Do odtworzenia poglądów logicznych Nowaka posiadamy wyjątkowo mało materiału. Nie udało się dotąd dotrzeć do żadnych rękopisów wykładów z tej dyscypliny, a wśród drukowanych też z całości filozofii logika (nazwana tu filozofią racjonalną) zajmuje bardzo mało miejsca, bo tylko dwie tezy. W zbiorze tym zostały one zamieszczone na samym końcu, ale wykładane były na początku kursu.

Według Nowaka pełnym (*adaequatum*) przedmiotem logiki są trzy działania umysłu, rozpatrywane od strony formalnej,

czyli od strony ich poprawności logicznej (*qua dirigibiles*). Nowak wyraźnie podkreśla, że przedmiotem tym nie jest ani byt myślny, ani sylogizm, ani argumentacja, ani dowodzenie, ani sposób posiadania wiedzy (*modus sciendi*), ani wszystkie rzeczy, ani też wyrazy (*voces*). Logika jest początkiem i podstawą wszelkich nauk, a nie matematyka, fizyka, etyka czy nawet metafizyka.

Główną część logiki stanowi nauka o dowodzeniu, które jest dwojakie. Jedno usiłuje poznać rzecz przez odkrycie jej przyczyny (i nazywa się dowodzeniem *propter quid*). Opiera się zaś na przesłankach prawdziwych, bezpośrednich, pierwotnych i bardziej znanych od innych, *per se*, koniecznych, powszechnych i właściwych. Przesłanki te są przyczyną wniosku. Drugie natomiast dochodzi do poznania przyczyny poprzez poznanie skutku. I chociaż oba rodzaje dowodzenia są środkiem uzyskiwania wiedzy naukowej, to jednak pierwszy jest bardziej godny (*nobilior*) i doskonalszy. — Jest to — jak widać — komentarz do Arystotelesa „Analityk drugich” (zwłaszcza ks. I, rozdz. 2).

Metafizyka

Przedmiotem adekwatnym filozofii pierwszej, czyli metafizyki, jest byt realny jako taki¹⁷. Nowak odrzuca poglądy, jakoby nim był sam tylko Bóg (Alfarabi), substancja oddzielona (*substantia separata*; Awerroes), substancja w ogóle (Buridanus), byt kategorialny (*ens praedicamentale*; Pauisius?), byt wzięty abstrakcyjnie (Bonetus — N. Bonet, +1343). Powyższe „przedmioty” należą do metafizyki jako część jej przedmiotu, ale żaden z nich nie stanowi pełnego i wyłącznego jej przedmiotu. Natomiast byty myślnie (*entia rationis*) i byty *per accidens* stanowią jedynie przedmiot „nie wprost” (*indirecte*) metafizyki. Metafizyka rozważa wszystkie byty realne (i ich cechy) zarówno aktualne, jak i potencjalne. Jej przedmiot więc stanowią: Bóg, inteligencje, substancja, przypadłość i inne przymioty (*attributa*) rzeczy, przyczyny itd.

Pojęcie formalne bytu jako takiego jest jedno, realnie różne od pojęć innych określonych bytów i co do treści różne od treści pojęć bytów konkretnych. Jest to pojęcie obiektywne adekwatne i bezpośrednie, które nie oznacza wyraźnie ani substancji, ani przypadłości, ani Boga, ani stworzeń, lecz wszy-

¹⁷ „Dico obiectum metaphysicae esse ens reale in quantum ens”, Rękopis wykładów z psychologii i metafizyki, k. 188^v; zob. także druk *Theoremata philosophica*, teza I i II.

stkie te byty zawiera w sobie, gdyż im wszystkim w jakiś sposób przysługuje istnienie (*conveniunt quadamtenus in essendo*). Pojęcie to jest myślnie różne od rozmaitych rodzajów (kategorii) bytu i nie zawiera w sobie wewnętrznych modusów substancji ani innych czynników różnicujących byty¹⁸.

Pojęcie obiektywne bytu nie jest więc czymś z natury rzeczy różnym od bytów, do których się odnosi i których pojęcie stanowi. Wzięte jako imiesłów (*participialiter*) oznacza coś, co posiada realny akt istnienia, natomiast wzięte jako imię (*nominaliter*) oznacza realną treść (*essentia*), zdolną do realnego istnienia. Bytowanie w pierwszym znaczeniu w sposób istotny przysługuje tylko Bogu, natomiast bytowanie w drugim znaczeniu właściwe jest wszelkiemu bytowi rzeczywiście.

Pojęcie bytu (*ratio entis*) odnosi się zarówno do wszystkich bytów całkowicie kompletnych, jak i do takich składników bytu, które intelekt ujmuje jako kompletne i do niektórych bytów cząstkowych i takich kompletnych, w których można wyróżnić wiele realnych pojęć, a także do różnic (gatunkowych?) i do wszystkich wewnętrznych modusów bytu.

Byt jako taki nie posiada realnych lub myślnych atrybutów (przymiotów) różnych od niego. Jest jednak przedmiotem wypowiedzi, które zwracają uwagę albo na negację zachodzącą w nim, albo na denominację zewnętrzną, wyjaśniającą realną i pozytywną doskonałość bytu. Dodaje ona bytowi aspekt (*ratio*) wprowadzając realny, lecz istotny. Byt posiada tylko trzy przymioty: jedność, prawdziwość i dobroć. Pierwsze miejsce wśród nich zajmuje jedność, jako przymiot absolutny. Prawdziwość i dobroć są przymiotami relatywnymi. Prawdziwość zajmuje pierwsze miejsce, a dobroć drugie, bo dobroć opiera się na prawdzie i prawdziwość odnosi się do intelektu, a dobroć ma odniesienie do woli. Intelekt zaś idzie przed wolą.

Nowak nie przyjmuje różnicy rzeczowej między istotą a istnieniem; różnica zachodząca między nimi jest jedynie różnicą myślną¹⁹. Przyjmuje natomiast — przypuszczalnie za Su-

¹⁸ „...estque secundum rationem praecisus [conceptus obiectivus] ab omnibus membris dividens ens, etsiamsi sint simplices entitates; nec in eo sic praeciso modi intrinseci substantiae caeterorumque membrorum ens dividendum includuntur”, *Theoremata philosophica*, teza III.

¹⁹ „Dico 4 Essentiam creatam in actu extra causas constitutam non distingui realiter ab existentia, ita ut sint duae res seu entitates distinctae”, Rękopis wykładów z psychologii i metafizyki, k. 227.

árezem — istnienie wewnętrznych modusów substancji i bytu w ogóle, czyli wewnętrznych modyfikacji bytu²⁰.

Filozofia przyrody

Filozofia przyrody, zwana przez Nowaka również fizjologią, jest pod względem godności najbliższa metafizyce i ma za przedmiot ciało naturalne, jako takie. Rozważane genetycznie ma ono trzy istotne zasady powstawania: materię, brak formy (*privatio*) i formę. Materia jest czystą możliwością subiektywną, a nie obiektywną, nie posiadającą (przeciw Szkotowi) żadnej formy cielesności, lecz sama w sobie będąca aktem cielesnym i dająca wszystkim rzeczom to, że są ciałem²¹. Forma substancjalna jest aktem prostym, stanowiącym wraz z materią *unum per se*, czyli określoną całość bytową. Forma nie stanowi więc całej istoty substancji materialnej, lecz jedynie jej część i jest wyprowadzana z możliwości materii, czyli zależnie od materii. *Privatio* to brak formy w podmiocie, który z natury jest zdalny do jej przyjęcia; formalnie biorąc i wprost (*in recto*) jest czystą nicością, pośrednio zaś (*in obliquo*) współznacza podmiot realny, zdolny do przyjęcia formy. Materia jest zasadą zmiany, ponieważ przechodzi od jednego terminu do innego, przyjmując odpowiednią formę. *Privatio* jest tym, od czego materia przechodzi do formy i co traci podczas zmiany.

Natura jest — za Arystotelesem — pierwszą i podstawową zasadą i przyczyną ruchu i spoczynku ciał. Jest to zasada zarówno czynna, jak i bierna i cechuje wprawdzie także materię, ale bardziej formę. Jak natura naśladuje sztukę boską, tak sztuka ludzka według swych możliwości naśladuje naturę. Jak więc natura jest miarą sztuki, tak sztuka jest miarą wytworów sztuki (*artefacta*). Sztuka boska jest prawzorem (*exemplar*) natury, natura zaś jest objawem (*exemplum*) archetypu boskiego i równocześnie prawzorem sztuki ludzkiej. Stąd sztukę ludzką nazywa się drugą naturą i naśladownic-

²⁰ Por. *Theoremata philosophica*, teza III, gdzie jest mowa o „*modi intrinseci substantiae*” oraz teza IV, gdzie stwierdza się, że pojęcie bytu sprawdza się także we wszystkich wewnętrznych modusach bytu („*et in omnibus modis intrinsecis entis*”).

²¹ „*Tertium est subiectum utriusque [id est formae et privationis], nempe materia, pura quaedam potentia subiectiva, non obiectiva (Scoto actus entitativus), nullam corporeitatis formam sibi coevam vindicans, sed ipsa in se manens actus corporeus, omnibus rebus natura constantibus esse corporeum tribuens*”, *Theoremata philosophica*, teza VII.

twem („małpowaniem” — *simia*) natury, jako że na jej podstawie ludzie doszli do różnych osiągnięć, np. z chęci utrwalenia podobieństwa na wzór cienia (*ex umbra*) — wywodzi się malarstwo, z jaskiń — budowle, z lotu ptaków — żagle, z rybich płetw — wiosła, a z ogona — ster.

Sztuka więc jest to stała dyspozycja skłaniająca do działania²². Zakłada się w niej posiadanie stałej idei rzeczy, która ma być wykonana, oraz środków do tego celu. Stąd do poszczególnych sztuk potrzebne są idee powszechne (ogólne), a do wykonania szczegółowych dzieł — idee szczegółowe. Oprócz idei nieodzowna jest stała dyspozycja (*habitus*) intelektu, dzięki czemu wiadomo, jakie dzieło wykonać, w jaki sposób i z pomocą jakich środków. Sprawność wykonawcza jest rzeczą całkiem zewnętrzną w stosunku do istoty sztuki. Tak określona sztuka właściwa jest człowiekowi, natomiast nie ma jej u zwierząt.

Do wytworzenia rzeczy naturalnych konieczne są 4 przyczyny: materia, forma, spełniacz (*efficiens*) i cel. Korzystny zbieg okoliczności (*fortuna*) jest przyczyną przypadkową (*per accidens*) wśród tych bytów, które działają dla jakiegoś celu na zasadzie wyboru, a przypadek (*casus*) to przyczyna przypadkowa u tych bytów, które działają bez możliwości wyboru. Fortuna i *casus* nie mają dostępu do przyczyny pierwszej (Boga).

Pierwszym przymiotem ciała naturalnego jest wielkość (*quantitas*), która różni się od niego rzeczowo i nie posiada aktualnie żadnych części, natomiast potencjalnie jest podzielna w nieskończoność. Siłami natury nie można wytworzyć nieskończonej wielkości aktualnej, ale nie jest to sprzeczne dla mocy Bożej. Żadna wielkość ciągła nie składa się wprawdzie z części niepodzielnych, ale posiada realne i pozytywne części niepodzielne, stanowiące jej kres i kontynuację, np. punkt, linia, płaszczyzna; istnieją więc tylko dwa punkty w linii, trzy linie w płaszczyźnie, trzy lub cztery płaszczyzny w ciele (zależnie od rodzaju figury). Potencjalnie jednak zarówno punkty linii, jak i linie w płaszczyznach i płaszczyzny w ciałach są licznie nieskończone. Te części niepodzielne między sobą (w różnych rodzajach wielkości) i w stosunku do wielkości jako takiej różnią się jedynie formalnie²³.

²² „Ars ergo est habitus cum vera ratione effectivus”, Tamże, teza XII.

²³ „Ipsa vero haec indivisibilia tum a se ipsis, ut sunt in diversis

„Miejsce”, „ruch” i „czas” definiuje Nowak za Stagirytą. Istnienie jednego ciała w kilku miejscach oraz dwu ciał w jednym miejscu nie jest możliwe, chyba że zachodzi ingerencja Boża. Próżnia jest również miejscem, ale bez żadnego ciała i w sposób naturalny nie jest możliwa. Moc Boża może jednak sprawić, by w niej były możliwe pewne ruchy. Następstwo (*successio*) nie należy do istoty ruchu. Czas jest w sposób istotny związany z ruchem i jest czymś realnie istniejącym, ale równocześnie formalnie zależnym od intelektu²⁴.

Nawiązując do traktatu *De coelo et mundo*, interesujący nas autor stwierdza, że cały wszechświat został stworzony przez Boga, a wiadomo o tym nie tylko z wiary, lecz także na podstawie światła rozumu. Świat, w którym żyjemy — w przeciwieństwie do poglądu Arystotelesa — nie istnieje odwiecznie, lecz został stworzony w czasie, choć jest możliwe, by jakieś stworzenie istniało odwiecznie. Przytoczone w tym kontekście i uważane przez Nowaka za swoje niektóre poglądy astronomiczne (niebo, jego materia i wpływ na ziemię) są przeważnie przebrzmiałe. Także wiele opinii o żywiołach (ziemia, woda, powietrze i ogień) nie wytrzymuje dzisiejszej krytyki.

Na kanwie traktatu *De ortu et interitu* zostały krótko omówione problemy powstawania (*generatio*), zmiany (*alteratio*) i działania (*actio*; tezy XXIV—XXIX), a w meteorologii (*Ex meteoris*) wyeksponowano przede wszystkim przyczyny zjawisk meteorologicznych. Poglądy w tej dziedzinie uległy w ciągu wieków znacznym korektom.

Psychologia

Do odtworzenia psychologii w ujęciu Nowaka — podobnie jak i do metafizyki — posiadamy materiały zarówno w postaci rękopiśmiennych notatek z jego wykładów, jak i drukowane tezy z całości filozofii.

Idąc w ślady Arystotelesa Nowak definiuje duszę jako „pierwszy akt ciała naturalnego, organicznego, które potencjalnie posiada życie”²⁵. Definicja ta odnosi się w sposób jednoznacz-

partibus quantitatis, tum ab ipsa quantitate, non nisi formaliter distinguuntur”, Tamże, teza XV.

²⁴ „Tempus vero nequit esse sine motu dicitque entitatem positivam realiter existentem, sed successivam, intrinsece et in sua ratione formaliter dependentem ab intellectu”, Tamże, teza XVIII.

²⁵ „Anima est actus primus corporis naturalis organici potentia vitam habentis”, Rękopis wykładów z psychologii i metafizyki, k. 5^v; zob. także *Theoremata philosophica*, teza XXXIII.

ny zarówno do duszy rozumnej, jak i do duszy wegetatywnej i sensorywnej, które rozciągają się wraz z rozciągłością ciała, podczas gdy dusza rozumna bytuje cała w całym człowieku i cała w każdej jego części. Dusza stanowi formę ciała organicznego, ale nie wszystko, co należy do ciała, jest przez nią ożywiane. W szczególności nie ożywia ona krwi, włosów, paznokci, naskórka itd., ożywia natomiast kręgosłup (kość pancerzowa)²⁶.

Dusza obdarzona jest różnorakimi władzami (*potentiae*). Dusza wegetatywna posiada trzy władze: przyswajania pokarmu (*p. nutritiva*), wzrostu (*augmentatio*) i rozmnażania (*p. generativa*). Dusza sensorywna posiada wyższy stopień życia i doskonalsze władze: pięć zmysłów zewnętrznych, dwa zmysły wewnętrzne, tj. zmysł wspólny i wyobraźnię (*imaginatio*), władzę pożądczącą i władzę poruszania się z miejsca na miejsce. Dość obszernie został omówiony problem poznania zmysłowego. Dusza rozumna jest najdoskonalsza i posiada dwie władze rzeczowo od siebie różne, mianowicie rozum i wolę. Stanowi ona wewnętrzną (a nie asystującą tylko) formę ciała, jest duchowa i indywidualna (oddzielna dla każdego człowieka). Po oddzieleniu się od ciała zachowuje podobizny (*species*) rzeczy wytworzone w ciele i przyjmuje nowe, wlane przez Boga. Poznaje zaś wyraźnie nie tylko wszystkie rzeczy zmysłowe, ale także samą siebie, a nawet aniołów. Rozum posiada dwie funkcje: bierną i czynną. Rozum w swej funkcji czynnej (*intellectus agens*) wytwarza intelektualne podobizny rzeczy (*species intelligibiles*), a w swej funkcji biernej (*i. patiens*) przejmuje owe podobizny i dokonuje poznania. Wola, która pod względem godności niższa jest od rozumu, obdarzona jest wolnością. Władze duszy różnią się od niej rzeczowo i prawdopodobnie także między sobą.

Bezpośrednio po tezach z psychologii *Theoremata philosophica* zawierają cztery tezy zatytułowane: *Ex mathematicis disciplinis* (t. XLI—XLIV). Zagadnienia w nich poruszane po większej części należą współcześnie do astronomii i do geografii. Nie ma jednak żadnej wzmianki o tym, czy autor opo-

²⁶ Twierdzenie, że dusza nie ożywia krwi, jest — jak wynika z dotychczasowych wycinkowych badań filozofii polskiej tego okresu — dość sporadyczne. Nowak reprezentuje taką opinię zarówno w rękopisie wykładów („Dico sanguinem non esse animatum”, k. 14), jak i w drukowanych tezach: „Neque enim sanguis, aut reliqui tres humores, nec lac, aut semen, nisi in potentia, nec adeps, aut ungues, aut pili, aut cutis exterior, aut ossium medulla (spinam dorsi excipe) anima informantur” (teza XXXIV).

wiada się za heliocentryzmem czy za geocentryzmem. Podobnie jak większość filozofów jezuickich tego okresu był on prawdopodobnie zwolennikiem geocentryzmu, choć w kwestii stref ziemi zamieszkałych przez ludzi powołuje się na nowe odkrycia żeglarzy²⁷.

Filozofia moralna i filozofia obywatelska

Zagadnieniom etycznym poświęcił Nowak 4 tezy w drukowanym zbiorze tez z całości filozofii (XLV—XLVIII). Dwie pierwsze poświęcone są właściwej etyce, a dwie pozostałe tzw. filozofii obywatelskiej (*philosophia civilis*). Mimo że są one dość obszerne, nie wyczerpują jednak problematyki przerażającej wówczas zwykle w obrębie filozofii moralnej.

Dobro i szczęście to główne pojęcia i wartości, wokół których omawiany autor koncentruje swe rozważania. Dobro jest tym, czego pożądamy wszystkie byty, czy to pożądanym wrodzonym (*appetitus innatus*), czy też pożądanym poprzedzonym poznaniem (*a. elicitus*). Pożądanie dalej bywa trojakie: naturalne (u bytów nie obdarzonych poznaniem), naturalne i zmysłowe (zwierzęta), naturalne, zmysłowe i intelektualne (ludzie). Wszelkie pożądanie dąży do dobra, wszelka bowiem władza dąży do właściwego jej przedmiotu, a przedmiotem władzy pożądawczej jest właśnie dobro. Im zaś jakieś dobro jest większe, tym bardziej przyciąga do umiłowania siebie. Dobra bywają różnorakie: boskie i ludzkie, dobra duchowe i cielesne (*bona corporis*), dobra zewnętrzne, dobra z istoty i przez uczestnictwo (*participatione*), dobro godziwe (*honestum*), użyteczne (*utile*), przyjemne (*iucundum*) itd. Zadaniem człowieka jest realizowanie dobra, a ostatecznym celem życia ludzkiego jest szczęście, na co zwraca uwagę i do czego zachęca filozofia moralna.

Szczęście to nie polega na posiadaniu i używaniu dóbr zewnętrznych albo dóbr cielesnych, czy na przyjemnościach, lecz na specyficznym działaniu umysłu: szczęście nadprzyrodzone polega na intuicyjnej kontemplacji natury Bożej, szczęście naturalne — rozważane spekulatywnie — polega na kontemplacji Boga i innych substancji niematerialnych, a szczęście naturalne — ujmowane praktycznie — polega na życiu zgodnym z wymogami cnoty moralnej, zwłaszcza roztropności, która jest podstawą i regułą wszystkich innych

²⁷ „Totum autem coelum atque adeo terram ipsam in quinque zonas distinguunt, quas omnes habitabiles esse experientia recentium navigatorum manifestum est”, *Theoremata philosophica*, teza XLIV.

cnót. Nie oznacza to jednak — zastrzega się Nowak — zgody na pogląd stoików, jakoby szczęście w ujęciu perypatetyckim było „masą pozbawioną nerwów” (*moles enervis*), kierująca się ku dobrom zewnętrznym. Dobra te nieodzowne są do szczęścia w życiu publicznym. Jednostka może jednak bez nich osiągnąć zarówno szczęście rozumiane spekulatywnie, jak i praktycznie ²⁸.

Filozofia obywatelska zbliżona jest do dzisiejszej etyki społecznej, a jej struktura zbudowana jest na kanwie cnót. Życie publiczne kieruje się dwoma zasadami: cnotą (*virtus*) i roztropnością. Na cnotę składają się pobożność (*pietas*), czyli właściwy stosunek do Boga, oraz prawość (*probitas*) w życiu i obyczajach, oparta na godziwej normie. Roztropność to należyte zrozumienie i właściwy dobór rzeczy, których należy unikać lub ku którym należy zmierzać. Roztropność dzieli się na domową (*domestica*), która ma na oku dobro jednostek, oraz na obywatelską (*civilis*), służącą innym ludziom. Roztropność wzrasta przez praktykę i wyciąganie wniosków z przeszłości. Uczoność umacnia nie tylko roztropność, lecz także cnotę. Roztropność ujawnia się przede wszystkim w dwóch dziedzinach: w rządzeniu i w obronności państwa.

Roztropność obronna (*prudencia sagata*) stanowi ochronę i chlubę rzeczypospolitej. Dzięki niej można ocenić słuszność wojny obronnej i zaczepnej, uniknąć lekkomyślnego rozpoczęcia jej, a także należyście przygotować się do wojny. By móc ją prowadzić, trzeba zgromadzić odpowiednie zasoby pieniędzy, żywności i broni, oraz żołnierzy (piechoty i konnicy). Wojsko powinno być wyborowe i zdyscyplinowane, a wodzów, których rolę podkreśla autor, powinno cechować wykształcenie, cnota, przeczność, autorytet i szczęście. Wodzowi nie wolno bezpośrednio włączać się do walki, bo śmierć szeregowego żołnierza jest nieszczęściem jednostki, a śmierć wodza może stwarzać niebezpieczeństwo dla całego państwa.

PODSUMOWANIE

Powyższe wywody pozwoliły na ustalenie ważniejszych danych biograficznych Nowaka oraz tego, że jest on autorem drukowanego zbioru tez z całości filozofii oraz rękopisu wykładów z metafizyki i psychologii, dzięki czemu może on po-

²⁸ „Quare munera fortunae ad politicam felicitatem necessaria esse; hominem autem privatum in se spectatum tam speculativa quam practica felicitate absque iis potiri posse censemus”, Tamże, teza XLVI.

jawić się jako filozof. Umożliwiło to przedstawienie głównych jego poglądów filozoficznych, przez co jego sylwetka filozoficzna nabrała pewnych cech indywidualnych.

Filozofia, jaką reprezentuje Nowak, jest oczywiście w zasadzie filozofią arystotelesowską, a jej wykład polegał w dużej mierze na komentowaniu głównych traktatów Stagiryty. Nie jest to jednak czysty arystotelizm. Znać w nim wyraźne wpływy chrześcijańskich komentatorów Arystotelesa, w szczególności św. Tomasza z Akwinu. Ujawnia się to np. w twierdzeniu, że świat nie istnieje odwiecznie, lecz został stworzony przez Boga w czasie, choć nie ma sprzeczności w tym, by mógł istnieć odwiecznie. Zresztą Nowak jak wielu innych w tamtych czasach prawdopodobnie nie korzystał bezpośrednio z Arystotelesa, lecz przypuszczalnie opierał się na jakimś podręczniku (sumie) filozofii scholastycznej, przynajmniej w stosunku do podstawowych dyscyplin i wykładanych w ich obrębie problemów, wprowadzając doń pewne modyfikacje (opuszczenie, uzupełnienia itp.). Być może były to komentarze zwane *Conimbricenses*, na które często się powołuje, lub prace Toleta (+1596), które również nierzadko wzmiankuje. Nadto przytacza lub powołuje się na wielu innych autorów, czy to polemicznie, czy też dla poparcia własnych twierdzeń. Czyni to zwykle na początku omawianego zagadnienia, dając przegląd opinii na ten temat i jak gdyby jego bibliografię. Są to między innymi: Alfarabi, Awicenna, Awerroes, Aleksander z Hales, św. Bonawentura, św. Albert Wielki, Duns Szkot (na ogół dyskusyjnie), Jan z Jandun, Durandus, Mikołaj Bonet, Pavisius (*Pauisius?*), Capreolus, Marsiglio Ficino, Pedro da Fonseca, Benito Perera. Dość często też — przede wszystkim w metafizyce — twierdzenia swoje umacnia powagą Suáreza, ulegając nietychym jego wpływom. I tak np. przyjmuje za nim istnienie modusów, czyli realnych, wewnętrznych modyfikacji bytów, natomiast nie przyjmuje — przypuszczalnie także pod wpływem Suáreza — rzeczowej różnicy między istotą a istnieniem, twierdząc, że jest ona jedynie myślna.

W filozofii przyrody zwraca uwagę dość szczegółowe potraktowanie zagadnień związanych ze sztuką (*ars*), a w filozofii obywatelskiej — spraw związanych z obronnością kraju. To ostatnie nasuwa przypuszczenie, że jest to echo ówczesnej sytuacji i nastrojów w Polsce.

Mimo dość wyraźnej u Nowaka świadomości różnicy między filozofią a teologią i wiarą, zauważa się niejednokrotnie ich wpływ na sposób uprawiania filozofii i na rozwiązania

niektórych kwestii (np. stworzenie świata w czasie, istnienie aniołów i szatanów, odrębność rodzenia Słowa Bożego — *Verbi Divini vera generatio*). Wpływu tego można się dopatrzeć także w swoistej dwutorowości rozwiązań niektórych zagadnień: w porządku naturalnym i przy pomocy ingerencji Bożej. W porządku naturalnym na przykład nie można wytworzyć wielkości aktualnie nieskończonej, nie sprzeciwia się to jednak wszechmocy Bożej. Podobnie rzecz wygląda w przypadku istnienia jednego ciała w wielu miejscach lub dwu ciał w jednym miejscu oraz w przypadku możliwości próżni i ruchu w niej. W poglądach tych Nowak nie był oczywiście odosobniony.

Przeprowadzone rozważania i porównanie ich z wycinkowymi dotąd badaniami innych wykładowców filozofii z tego okresu²⁹ wydają się uprawniać twierdzenie, że Nowak reprezentuje średni poziom ówczesny, nie pozbawiony ambicji pełnej samodzielności filozoficznej w kilku dalszoplanowych kwestiach, a także w interesujących sformułowaniach tez.

**ANDRZEJ NOWAK, S.J. (1570—1629), PROFESSEUR DE PHILOSOPHIE
À L'ACADÉMIE DE WILNO**

Résumé

L'article est une brève monographie de Nowak en tant que philosophe dont l'activité était, jusqu'à maintenant peu connue.

Nowak, né à Wilno en 1570, entre dans la Compagnie de Jésus en 1585. Il fait ses études de philosophie à Poznań (1587—1590) et de théologie à l'Académie de Wilno (1594—1598). De 1599 à 1603, il y enseigne la philosophie et y obtient la maîtrise de philosophie. Un recueil imprimé de thèses de toute la philosophie (1602) et un cours manuscrit de psychologie et de métaphysique (1601/2) proviennent de la période de son enseignement. Plus tard, il est supérieur de la maison professe de Varsovie (1608—1611), recteur du collège de Pułtusk (1611—1615), théologien de l'évêque de Wilno E. Wołłowicz (1616—1626) et il séjourne avec lui en Italie (1620—1621). Puis, il est nommé supérieur de la maison professe de Wilno où il meurt le 9 XI 1929.

²⁹ Por. moje artykuły: *Leonard Kraker SJ (1549/50—1605), pierwszy profesor filozofii w Akademii Wileńskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, t. 24(1979) s. 65—82; *Hieronim Stefanowski SJ (1568—1606), profesor filozofii w Poznaniu i Wilnie*, „Roczniki Filozoficzne”, t. 28 (1980) z. 1, s. 167—181; *Ryszard Singleton SJ (1566—1602), pierwszy profesor filozofii w Braniewie*, „Studia Philosophiae Christianae”, 17(1981) fasc. 2, s. 41—56.

Sa philosophie est divisée en logique, philosophie de la nature (y compris la psychologie), mathématiques, métaphysique, philosophie morale et civique. Aristote en est le principal maître, mais on y découvre aussi des influences postérieures (Thomas d'Aquin, Toletus, Fonseca-Conimbricenses etc.). Il affirme p. ex. que le monde fut créé par Dieu dans le temps, que l'essence et l'existence ne diffèrent pas réellement et il admet l'existence des „modes” de l'être.